

Késő római mázas kerámia Brigetio legiotáborából

Miklósity Szőke Mihály
(Budapest)

Brigetio legiotáborának DNy-i részére épült lakópark¹ házainak közműfejlesztését végezték 1998 nyarán és őszén. A csővezetékek számára árkokat ástak az utcák teljes hosszában és az épületek között, megbolygatva a tábor főleg késő római és legutolsó periódusú rétegeit, jelenségeit, épületeinek falait. Ezzel a munkával párhuzamosan régészeti leletmentésre is sor került, amely jelentős mennyiségű, főleg kerámiából álló leletanyagot eredményezett. Ebből az anyagból kerülnek bemutatásra a késő római mázas kerámia-töredékek, amelyek, noha nem nagyszámúak, ám változatosak és magukba foglalják a pannóniai késő római mázas kerámia típusainak jelentős hányadát, így bővíthetik a Rajnától az Al-Dunáig terjedő, késő római mázas kerámia anyagközlések körét.²

A Brigetio településeggyütteséből származó római mázas kerámiaanyag közzététele még hiányos. A brigetioi feltárt katonavárosi fazekastelep részletek – Gerhát és kurucdombi – anyagát Bónis tette közzé.³ Anyagukból hiányzik a mázas kerámia, így gyártásukra nincs közvetlen bizonyíték. A brigetioi fazekastelepek közül a polgárvárosi fazekastelepen még nem történt ásatás, elhelyezkedése a polgárváros Ny-i falánál Barkóczi leírásából ismert, aki négy kemencéjét említi.⁴ A brigetioi kora és középső császárkori mázas kerámiaanyag rövid összefoglalását is Barkóczi írta meg.⁵ Egy a 2. század közepére keltezhető égetési selejt mázas tányér két összeillő töredékét a helyi gyártás bizonyítékeként értelmezi Bónis Éva.⁶

Az egyik legfontosabb, a brigetioi kerámiát átfogóan feldolgozó mű, amely a mázas kerámiát is tárgyalja, Póczy disszertációja, sajnos kiadatlan maradt.⁷ Az egyetlen gépelt

¹ BARKÓCZI 1951, 15. és 1. kép.; BARKÓCZI 1949, 68. és térkép.

² BÁNKI 1992; BERTACCHI 1976; BJELAJAC 1995; BÓNIS 1990b; BÓNIS 1991; BÜLOW 2000; CVJETIČANIN 1995; GRÜNEWALD 1979; KOVÁCS 1992; KUZMANOV 1998; KUZMANOV 2000; LIESEN 1998; NÁDORFI 1992; OTTOMÁNYI 1989; OTTOMÁNYI 1991; OTTOMÁNYI 1997; OTTOMÁNYI 1998; OTTOMÁNYI 2004; PÓCZY 1957; ROTH-RUBI 1981.

³ BÓNIS 1975; BÓNIS 1976; BÓNIS 1977a; BÓNIS 1977b; BÓNIS 1979, valamint PÓCZY 1947; PÓCZY 1958; PAULOVIČS 1934; PAULOVIČS 1941; BARKÓCZI 1949, 68. és SZÁMADÓ 1992.

⁴ BARKÓCZI 1951, 6.

⁵ BARKÓCZI 1992, 8. és 17.

⁶ BÓNIS 1979, 134., Abb. 18, 10. és Abb. 23. 1a.; BÓNIS 1990b, 28., Abb. 6. 1a-b.

⁷ PÓCZY 1947: Brigetio kerámiája. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest 1947. (Vö. Régészeti Dolgozatok 1. (1958) 79.) A műből nyomtatásban egy rövid összefoglalás jelent meg: PÓCZY 1958. A műre utal BARKÓCZI 1949, 13a jegyzet és BÓNIS 1970, 71., 2. jegyzet.

Noha mázas kerámiát nem tartalmaz, érdemes megemlíteni egy másik ugyancsak kiadatlanul maradt, Radnóti fontos brigetioi temetőfeltárását feldolgozó, 1-2. századi kerámiaanyagot is tárgyaló művet, amelynek egyetlen gépelt példánya – szöveg és rajzok – a Magyar Nemzeti Múzeumban található: Türr

példány⁸ felhasználása nehézkes, ugyanis táblakötete nem lelhető fel. Számos késő római mázas korsót ismertet, amelyek főleg az úgynevezett Cellás-temetőből származnak,⁹ a 4. század közepéről.¹⁰ A brigetiói késő római mázas kerámiaanyagra többször utal és analógiának használja Póczy az intercisai kerámiaanyag feldolgozásában.¹¹ Paulovics fotón mutatja be a Kállay-gyűjtemény három késő római mázas korsóját.¹²

Az 1998-as leletmentéskor összesen 83 darab késő római mázas kerámiatöredék került elő és lett beletárolva, ezek közül 43 darab szerepel rajzolva a táblákon és 24 darab határozható meg típus szerint, ami a teljes anyag 28,9%-a. Ez a 24 darab töredék a következő típusokba sorolható:

1. Csészek:	a, Talpszár nélküli csészek	I. t. 1-5.
	b, Talpszártöredékek	I. t. 6-7.
2. Tányérok, tálak:	a, Horpasztott oldalú tányérok	II. t. 1-2.
	b, Kihajló peremű tányér	III. t. 1.
	c, Nagyméretű tál	III. t. 2.
	d, Behúzott peremű tányérok	III. t. 3-5.
3. Fazekak:	a, Vastagított peremű fazék	IV. t. 1.
	b, Kihajló peremű fazekak	IV. t. 2-4.
	c, Kihajló peremű fazék mázcseppel	V. t. 5.
4. Korsók:	a, Kihajló peremű korsó	V. t. 1.
	b, Tagolt peremű korsó	V. t. 2.
	c, Egyenes peremű korsó	V. t. 3.
	d, Gallérpárnás korsó	V. t. 4.
	e, Korsó oldaltöredékek	V. t. 5-6.
	f, Korsó fültöredékek	V. t. 7-12.
5. Aljtöredékek:		VI. t. 7-12.

A fő típusok százalékos megoszlása a következő:

csészek	5 darab 20,83%
tányér, tál	8 darab 33,33%
fazekak	5 darab 20,83%
korsók	6 darab 25%

Ervin István: A Szőny-sörházkeri temető. Államvizsga dolgozat. Kézirat. Budapest 1951. (Vö. Régészeti Dolgozatok 1 (1958) 81.) Készülésére utal BARKÓCZI 1951, 8.; elkészültére utal BARKÓCZI 1951, 27.

⁸ ELTE Régészettudományi Intézet Könyvtára.

⁹ PÓCZY 1947, 98-91. Fémházas kerámia és utalás a táblakötet XV. táblájára.

¹⁰ PÓCZY 1957, 77.

¹¹ PÓCZY 1957, 71-77.

¹² PAULOVICS 1941, 129., Taf. XXI. 17-19.

Ezek az arányok körülbelül megfelelnek a késő római mázas edénytípusok mennyiségi megoszlásáról tett eddigi megfigyeléseknek, azaz itt is a tálasedények – csészék, tányérok, tálak – teszik ki az anyag mintegy felét, míg a fazekak és a korsók egy-egy negyedét.¹³

1. Csészék

a, Talpszár nélküli csészék

Az I. tábla 1-4. rajzán bemutatott brigetiói darabok azonos formát képviselnek, peremdíszítésük is megegyezik: kétszer két árok a perem két szélén. Aljrészüik nem maradt meg, de hasonlóak lehetnek az I. tábla 5. rajzon látható aljtörödékekhez. Mind az öt darab belseje mázas, külső részük mázatlan. Külső részükön és a máz alatt bordó-vörös-sesbarna engobozás van.

A kihajló peremű kis csészék a pannóniai késő római mázas kerámiaanyag egyik legjellemzőbb, önálló típusa. A temetők és a telepek anyagában egyaránt megtalálható.¹⁴ A kutatás általában a fémedényeket, terra sigillata chiaraikat és az É-itáliai mázas tálkákat tekinti előképüknek.¹⁵ A formai egybeesés főleg az É-afrikai sigillatákkal és egyéb késői sigillata származékokkal kétségtelen,¹⁶ de előképet, legalábbis formai analógiát jelenthetnek a D-pannóniai, ugyanebből a korszakból származó csészék is.¹⁷ Asztali készlet részei.¹⁸

Az edényttest kis eltérésekkel egységes formát mutat a különböző területeken: vízszintesen kihajló egyenes perem, közel gömbsüveg alakú vagy kissé megnyúlt edényttest, egyenesre levágott vagy többé-kevésbé kiképzett talprész. A fő különbségek a perem díszítésében lehetnek. Ez a díszítés a korábbi változatok esetében lehet egy bekarcolt árok a perem külső szélén, egy vagy több bekarcolt árok a perem két szélén, a későbbi változatok peremdíszítése bekarcolt hullámvonal vagy cseppminta sor a két árkolás között, a perem külső szélének becsipkedése, valamint ezek legkülönbözőbb változatai.¹⁹ Ottományi szerint a cseppminta sor benyomkodással és hullámvonallal díszített darabok a típuson belül a későbbiek.²⁰

¹³ OTTOMÁNYI 1991, 14.; OTTOMÁNYI 1996, 94-96.; OTTOMÁNYI 2004, 267-268.; BÓNIS 1990b, 35.

¹⁴ OTTOMÁNYI 1991, 15., 59-60. jegyzetek.; NÁDORFI 1992; BÁNKI 1992; BÓNIS 1990b, 35.

¹⁵ OTTOMÁNYI 1991, 15.; BÓNIS 1990a, 182.; PÓCZY 1957, 75.

¹⁶ ROTH-RUBI 1990, 996., Abb. 7. H 52., 917., Abb. 8. H 71., 921., Abb. 11. R 3., 927., Abb. 16. Lamb. 4/35 (P).

¹⁷ BRUKNER 1981, T 93. No 159-67.

¹⁸ OTTOMÁNYI 1991, 16.

¹⁹ Ezt bemutatja: BÁNKI 1992, 37-40., Abb. 2., a táci anyag alapján. A késői változatra jó példa egy intercisai sír tálkája, a két peremárkolás között rovátkolt díszítéssel a 4. század végére keltezve: SÁGI 1954, 57., 13. kép, XXI. t. 4-4a.

²⁰ OTTOMÁNYI 1991, 16.

Ezeknek az edényeknek a peremét és a belső részét mázazták, az edényttest külső része mázatlan. Az agyag rendszerint világosra égetett. Fontos megjegyezni, hogy ez a típus létezett máz nélkül, szürkére égetve, „*késő római szürke házikerámiaként*”, főként Tokodon.²¹

Ilyen csészek több helyről ismertek, például szép példái a somogyzili temetőből a Kr. u. 360-370-es évekre keltezve,²² a leányfalui késő római őrtorony leletanyagából,²³ Tokodról²⁴ és Tácról,²⁵ ahol Nádorfi a táci temetőanyagból származó darabokat éremmel keltezve a Kr.u. 360-375 körüli időkre teszi,²⁶ valamint a Krefeld-Gellep-i (Gelduba) temetőből²⁷ és Gerulataból.²⁸ Ottományi szerint ez a típus már a negyedik század közepén feltűnik, és ez az egyszerű peremdíszű csoport, mint az itt bemutatott darabok is, a korábbi típusváltozatot jelentik.²⁹ Ezek alapján az I. táblán levő brigetiói csészek a 4. század harmadik negyedére keltezhetők.

Aljszáras csészek

Az I. tábla 6-7. darabjai aljszár töredékek. A hatos számú töredék felső része sima, megmunkált. Ez vagy a rákorongolt edény máz nélküli belső oldala vagy a ráhelyezett edény illesztési felülete. A hetedik darab közepén lyukas csőtalp. Mindkét darab körben mázas, a máz alatt engobozás nem állapítható meg. A töredékekből az edénytípus pontosan nem határozható meg, az analóg darabok alapján két lehetőség kínálkozik:

- a; aljszáron álló csésze,
- b; aljszáron álló mécses.

A fent bemutatott csészek esetenként magas aljszáron, korongolt rúdon állnak. Ottományi szerint a leányfalui anyagban az aljszáras mázas csészek egyedülálló formák.³⁰ Legközelebbi analógiáik Tokodon máz nélküliek, változatos szárkialakítással,³¹ azonban Bónis közöl egy mázazott tálka aljdarabot is.³²

²¹ LÁNYI 1981a, 15. t. XXX. típus és 16. jegyzet.

²² BURGER 1979, 37., Abb. 43. Taf. 12. No 7., Taf. 32. No 2., I. Valentinianus érmével, 38., Abb. 46. Taf. 13. No 16. II. Constantius és Julianus érmeivel, továbbá 42., Abb. 52. Taf. 15. No 79/6., 44., Abb. 55. Taf. 16. No 82/6. I. Valentinianus, Valens és Gratianus érmeivel és 60., Abb. 96. Taf. 25. No 146/1. Az egyszerű peremdíszű csoportba tartoznak.

²³ OTTOMÁNYI 1991, 10. t. 47., 48., 48a és mázatlan változatban 50., 51.

²⁴ LÁNYI 1981a, 78., Abb. 15,3.

²⁵ BÁNKI 1992, Abb. 2., 5., 7., 8.

²⁶ NÁDORFI 1992, Taf. II. 5a-5b.

²⁷ LIESEN 1998, 734., Abb. 3,9., 4,6. Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi geldubai darab az I. tábla 4. darabnak a legjobb párhuzama.

²⁸ KREKOVIČ 1998, Taf. 32., No 5.

²⁹ OTTOMÁNYI 1991, 16.

³⁰ OTTOMÁNYI 1991, 16., 96., 1. kép, 10. t. 47. és 50., 36. t. 2-3.

³¹ LÁNYI 1981a, 10-12., XXX. typ., Abb. 13., Abb. 15/1-4. 6-12.

³² BÓNIS 1991, 141., Abb. 6,8., Abb. 24,16.

Ugyanilyen aljszár kialakítással léteznek mécsesek is a késő római mázas kerámia-anyagban,³³ valamint mázatlan és szürke anyagúban is.³⁴ A két brigetiói töredékről nem dönthető el, hogy vajon csészéhez vagy mécseshez tartoznak-e, mindkét eset lehetséges.

2. Tányérok, tálak

a, Horpasztott oldalú tányérok

A II. tábla első darabja egy vízszintesen kihajló peremű, horpasztott oldalú tányér. Belseje és pereme kívül a perem alsó részéig mázazott. A máz alatt engobozott. A darab jellegzetessége, hogy oldalán oválishan horpasztott és pereme sokszögűre vágott.³⁵ A horpasztás alkalmazása főleg poharakról, serlegekről ismert, de különösen a késő római korban gyakori különböző edénytípusokon, vélhetőleg fémedény előképek alapján. A horpasztás ismert Dél-Pannóniában,³⁶ valamint megjelenik egy nem mázazott leányfalui korsón is, mint egyedi megoldás.³⁷ A vágott peremél szórványosan megjelenik kerámia és fémedényeken egyaránt, főleg a késő római korban. Pécsi sírból ismert vágottszerű mázas tál,³⁸ Dél-Pannóniából Brukner közöl két darabot,³⁹ valamint az afrikai sigillaták formakincsében is fellelhető.⁴⁰ Radnóti két bronzedényt közöl ilyen peremkialakítással, amelyeket a késői korra, de legkorábban a 3. századra helyez.⁴¹

A II. tábla 2 a-b darabja feltehetőleg szintén horpasztott oldalú volt, erre a töredék perem alatti deformáltsága jól utal. A két töredék, noha nem illeszthetők össze, kétséget kizáróan ugyanazon edény töredékei. A perem vízszintesen kihajló, hárombordás, a bordák közötti két árokban benyomkodott pontsordísz van, az edényalj belső részén két benyomkodott pontsordísz között bekarcolt félkörmotívumokból álló mintasor. A peremtöredék alsó részének deformáltsága arra utal, hogy az edény oldala horpasztott volt, hasonlóan a II. tábla első darabjához. Az edény belseje és a perem felső része mázas, külső része mázatlan. A vízszintesen kihajló tálperemek díszítése általános, akár pontsorral, akár hullámvonallal, gazdag variációs lehetőségekkel. A darab jó párhuzama a Krefeld-Gellep-i (Gelduba) temető egyik edénye, ahol a tál alja ugyancsak bekarcolt vonalminta mentén elhelyezett pontsorral van díszítve.⁴² Hasonlóan jó párhuzam két zengővárkonyi sírokból származó Constantius és Constans érmekkel együtt talált tál, amelyeknek a pereme és alja egyaránt bekarcolt árkolásokkal, hullámvonalakkal és kon-

³³ KOVÁCS 1992, Kat. No 145., 146. Szép példái Carlinoból: BERTACCHI 1976, 187-190., Fig. 8-9.

³⁴ LÁNYI 1981a, 79. Abb. 16.

³⁵ A töredéken csak egy peremszöglet igazolható, így a rajzon kiszerkesztett megoldás csupán javaslat.

³⁶ BRUKNER 1981, T 80., No 35.

³⁷ OTTOMÁNYI 1991, 19., 18. t. 22.

³⁸ FÜLEP 1977, 31., Grave R/165., Pl. 15. No 9., a Geisler Eta utcai temetőrészlet sírjából, egy belül sötétzöld mázas tál.

³⁹ BRUKNER 1981, T. 93. N° 157. Sirmiumból és egy másik, 1. századra keltezett darab T. 66. No 21.

⁴⁰ ROTH-RUBI 1990, Abb. 9. H 97.

⁴¹ RADNÓTI 1938, 104-105., XI. t. 57., XXXVI. T. 5-6.

⁴² LIESEN 1998, 735., Abb. 3,7, Abb. 5,2.

centrikus körmotívumokkal díszített.⁴³ Intercisából fenyőág, rombusz és hálómotívumokkal díszített tányér ismert.⁴⁴ A peremformára és díszítésre három tokodi töredék hasonlít,⁴⁵ valamint a leányfalui anyagból több darab is.⁴⁶ Az edény belső részének díszítése a VI. t. 11. darabján is megtalálható. Azonos típusba tartozhat a II. tábla első darabjával, annak mintasorokkal díszített változata. Az edénytípust Liesen és Pirling a késő római É-afrikai kerámiával hozza kapcsolatba.⁴⁷ Dombay fémtányér, tál és terra sigillata előképekre utal.⁴⁸ Bónis ugyancsak a fémedényeket és terra sigillata chiara⁴⁹ edényeket véli előképeknek, emellett kiemeli a sirmiumi műhelyek közvetítő szerepét.⁵⁰

b, Kihajló peremű tányér

A III. t. 1. darabja egy vízszintesen kihajló peremű, finom kivitelű tányér. Pereme két szélén egy-egy árkolás van, hasonlóan az első táblán látott csészékhez. Belül mázas, kívül mázatlan. A máz alatt engobozás nem igazolható. Ez a forma Bónis szerint ezüst- és bronzedényekre vezethető vissza.⁵¹ Jó analógiája található a leányfalui mázas kerámiában,⁵² valamint van két hasonló darab Tokodon is.⁵³

c, Nagyméretű tál

A III. tábla 2. rajzán egy feltűnően nagy átmérőjű tál szerepel. A vízszintes kihajló perem felső része íves kialakítású, két szélén egy-egy bordával. Az edény belseje és a perem felső része mázazott, a perem alja és az edény külső része mázatlan. Engobozás nem igazolható. A leányfalui őrtorony mázas kerámiában ez az egyik leggyakoribb táltípus, sokféle peremkialakítással, változatos peremdíszítéssel és átmérővel. A táltípust részletesen ismerteti Ottományi az analógiák bőséges felsorolásával.⁵⁴ Eszerint egész Pannóniában elterjedt mázas táltípus volt, amely egyaránt megtalálható a telepke-rámiában és temetkezéseknél.⁵⁵ Bulgáriában is jó párhuzama van.⁵⁶ Ottományi a leányfalui tálak analógiáit a Kr.u. 4. század második felétől az 5. század elejéig keltezi azzal a

⁴³ DOMBAY 1957, 193. és 294., 9. kép, V. t. 4., 209. és 294., 19. kép, XVII. t. 4.; BÓNIS 1980, Fig. 67. No 10.; LÁNYI 1972, Abb. 43.

⁴⁴ KOVÁCS 1992, Katalog No 224/a és egy ugyancsak egyedi díszítésű kaposvári darab a No 125.

⁴⁵ BÓNIS 1991, Abb. 1.12-14.

⁴⁶ OTTOMÁNYI 1991, 16-17., 11-12. t. 60-63., további párhuzamok felsorolásával; KOVÁCS 1992, Katalog No 252.

⁴⁷ LIESEN 1998, 735.

⁴⁸ DOMBAY 1957, 294.

⁴⁹ GABLER 1982.

⁵⁰ BÓNIS 1991, 130., a mázas tálak részletes tárgyalásával.

⁵¹ BÓNIS 1991, 129.

⁵² OTTOMÁNYI 1991, 11. t. 59a.

⁵³ BÓNIS 1991, Abb. 1. 1, 3.

⁵⁴ OTTOMÁNYI 1991, 16-17., 11-12. t.

⁵⁵ OTTOMÁNYI 1991, 17.

⁵⁶ KUZMANOV 1998, 82., Abb. 1. No 1.

megkötéssel, hogy a benyomkodással és hullámvonallal díszített leányfalui mázas tálperemek ezen belül a későbbiek.⁵⁷ Ez alapján az itt bemutatott brigetioi peremtöredék keltezése a Kr.u. 4. század második felétől számítható.⁵⁸

d. Behúzott peremű tányérok

A máz nélküli szürke, behúzott peremű tányér a pannóniai telepek és temetők jellegzetes, nagyszámban előforduló kerámiatípusa. Főleg telepkerámia, de temetkezéseknél is gyakran előfordul. Asztali kerámia.

Ez a tányértípus nem mázazva, szürke házi kerámiaként megvolt az 1–4. századig, azonban nem változatlan formában. Az 1. és a 2. században a tányérok oldalai szabályosan íveltek, a perem még nem behúzott, a peremvastagság nem haladta meg az edényfal vastagságát, sőt elvékonyult és lekerekített volt. A 3. század folyamán azonban fokozatos változáson ment át ez a jellegzetesen pannóniai tányértípus. A típus formaváltozásának fő iránya leegyszerűsítve az, hogy az edényperem egyre nagyobb mértékben behúzottá vált és gyakran erőteljesen megvastagodott, az edény oldala szabályosan íveltől egyenessé vált, a legkésőbbi változatoknál az edénytest gyakran megmagasodott.⁵⁹ Ez utóbbi változás a III. tábla 5. darabján jól megfigyelhető, egyben a tányértípus utolsó formaváltozatának alapesete.

Ebbe a fejlődési sorba szervesen illeszkednek a III. tábla 3-5. darabjai, amelyek a pannóniai szürke házi kerámia jól ismert behúzott peremű tányértípusának késő római mázazott változatai és egyben a típus kifutása. Mindhárom darab közös jellemzője az egyenes vagy közel egyenes edényfal és a vastagított, behúzott perem. Mindhárom darab belül és a perem felső részéig mázazott, a máz alatt engobozott.

Ezekhez a mázas darabokhoz kiváló analógiát jelentenek a Carnuntumból közzétett szürke, máz nélküli darabok, amelyek Petznek szerint a késő 3., kora 4. századtól jelennek meg, és a 4. század közepéig bizonyított a létezésük,⁶⁰ majd a típus a besimított kerámiában él tovább.⁶¹ Ezt a megfigyelést azzal lehet kiegészíteni, hogy a típus továbbélése nemcsak a besimított kerámiában, hanem a késő római mázas kerámiában is megtalálható. A leányfalui őrtorony kerámiaanyagában a behúzott peremű tányérok fele mázazott.⁶² Ottományi szerint ez a típus a Kr.u. 4. század közepétől az 5. század első feléig általános.⁶³ A tokodi kerámiaanyagban ugyancsak találhatók behúzott peremű mázazott tányérok.⁶⁴

⁵⁷ OTTOMÁNYI 1991, 17.

⁵⁸ A nagy átmérőjű tálakhoz lásd még: BÁNKI 1992, 40-41. és Abb. 4.

⁵⁹ Ezt a fejlődési sort világosan bemutatja Petznek, B. carnuntumi darabok alapján: PETZNEK 1997, 258. és különösen PETZNEK 1998, Taf. 51., Nr. 1038.

⁶⁰ PETZNEK 1997, 261., 21.5. típus, 262., 21.6. típus.; PETZNEK 1998, Taf. 50. Nr. 1001-1034=21.5. típus, Taf. 51. Nr. 1036-1038=21.6. típus.

⁶¹ PETZNEK 1997, 258.

⁶² OTTOMÁNYI 1991, 15., és 1. t. 5., 5a, 6., 7.

⁶³ OTTOMÁNYI 1991, 15.

⁶⁴ BÓNIS 1991, 98., 131., Abb.5,6 és 107., Abb. 11,11 és 116., Abb. 15,6.

A fent elmondottak alapján az itt bemutatott, Brigetioból származó három tányértörredék a szürke, behúzott peremű tányértípus utolsó formaváltozatának mázazott variánsai. Keltezésük a Kr.u. 4. századon belül tág időhatárok között lehetséges, leginkább a század középső harmadára, második felére.

3. Fazekak

A jellegzetesen mázas edénytípusok mint a csészék, tálak, tányérok, korsók nagy számához viszonyítva a késő római mázas kerámia spektrumban a mázas fazekak száma kevés. Ezt észrevételezte Ottományi is a leányfalui anyaggal kapcsolatban,⁶⁵ ahol a mázas fazekak szinte mindegyike az általa „*leányfalui fazéktípus*”-nak nevezett csoportba tartoznak. A IV. táblán szereplő mázas fazékperemtörödékek azonos, kihajló peremű típust mutatnak, kivéve az első darabot, amelynek a pereme nem kihajló, hanem kissé megvastagított, lekerekített. Mind az öt darab esetében elképzelhető, hogy egy- vagy inkább kétfülű fazekak voltak. Az első három darab külső fele mázazott, a belső nem, míg a negyedik darab belül mázazott és kívül mázatlan.⁶⁶ Mind a négy töredék engobozott a máz alatt. Az 5-ös számú nincs sem mázazva, sem engobozva, csupán egy mázcsepp megfolyás található az edény külsején, a perem alatt. Ez azt jelentheti, hogy nem mázazott edényként együtt készíthették, égethették mázas edényekkel, amelyekről ráfröcs-csenhetett ez a mázcsepp. Erre az eljárásra van példa Tokodon, ahonnét Bónis máztalan, ám mázas edényekkel együtt égetett égetési selejttörödékeket közöl mint „*típus kemencbulladék*”.⁶⁷

Noha csupán a 3. számú darab szürkére égetett, a többi vöröses anyagú, mégis mind az öt töredék az úgynevezett szürke házi kerámia nagy csoportjába tartozik. Ide rendeli őket anyaguk, amely porózus, apró kavicsal soványított, és formájuk is, amely jellegzetesen a szürke házikerámiához tartozik. Itt is arról a jelenségről van szó, mint a behúzott peremű tányérok esetében, azaz egy már meglevő, jellegzetes szürke házikerámia típust máházak be.

⁶⁵ OTTOMÁNYI 1991, 14.

⁶⁶ A negyedik darab formai analógiái: OTTOMÁNYI 1991, 19. és 22. t. 4.

⁶⁷ BÓNIS 1991, Abb. 6,5.

4. Korsók

A késő római mázas kerámiaanyag egyik legnagyobb csoportját képviselik a korsók⁶⁸ változatos formavilággal, ám sokszor jól meghatározható típusokkal.⁶⁹ A késő római temetők jellegzetes mellékletei, elsősorban temetőfeltárások révén ismertek. A mázas korsók változatos formavilágát jól mutatja, hogy az V. táblán látható négy korsóperem (V. t. 1-4.) négy különböző típust képvisel, noha az edényttest nélkül nehéz a pontos típust meghatározni és párhuzamokat citálni.

Az 1. és 3. darabok kívül és belül is mázazottak. A 2. és 4. darabok csak kívül mázazottak, illetve a negyedik töredék engobozott a máz alatt.

Az V. t. 1. töredéknek jó analógiái vannak a leányfalui őrtorony anyagában⁷⁰ és Szakályban,⁷¹ hasonló Tokodon,⁷² esetleg Intercisában⁷³ és Pilismaróton.⁷⁴ A darabon fülindítás nyoma is látszik, nyilvánvalóan egy füles korsó peremtöredéke.

Az V. tábla 2. darabja szélesen kihajló, bordázottan tagolt, finom kivitelű peremtöredék fülindítással. A típus a Kállay-gyűjtemény egy darabja által már ismert Brigetioból.⁷⁵ Kiváló peremanalógiát jelent a somogyszili temető 38. sírjának korsója, amely I. Valentinianus és Valens érmeivel együtt került elő.⁷⁶ Ugyanez a típus ismert a zengővárkonyi temetőből is,⁷⁷ valamint Intercisából⁷⁸ és Gerulataból.⁷⁹ Hasonlóan tagolt, kevésbé kihajló korsóperemek vannak Leányfalun,⁸⁰ Tokodon⁸¹ és a tokodi temetőben,⁸² valamint Bulgáriából is ismert.⁸³ A korsótípus korai változatát jelentheti a keszthelydobogói temető 89. sírjának edénye.⁸⁴ Valószínűleg egy enyhén elnyújtott testű, gallérpárnás korsó töredéke.⁸⁵

⁶⁸ Leányfalun a mázas kerámiaanyag 30%-át teszik ki a korsók: OTTOMÁNYI 1991, 17. Az itt bemutatott brigetioi késő római mázas kerámia 25%-a korsó, a második legtöbb a tányérok, tálak, vagyis a tálasedények után.

⁶⁹ Ez a feldolgozásokban is megmutatkozik: OTTOMÁNYI 1991, 17-19.; NÁDORFI 1992, 45-51., Taf. I.; PÓCZY 1957, 71-77., Abb. 47-48.

⁷⁰ OTTOMÁNYI 1991, 15. t. 1, 2/a, 4/a, 4/b, 5.

⁷¹ GABLER – OTTOMÁNYI 1990, 179. és 15/2. kép.

⁷² BÓNIS 1991, Abb. 8,13.

⁷³ PÓCZY 1957, Abb. 48,112.

⁷⁴ BARKÓCZI 1960, XXV. T. No 1.

⁷⁵ PAULOVICS 1941, 129., Taf. XXI. No 18.

⁷⁶ BURGER 1979, 31., Abb. 27. No 7., Taf. 8. No 7., Taf. 29.

⁷⁷ DOMBAY 1957, 193-194., 292., 10. kép, V. t. 3. és 197., 292., 11. kép, VIII. t. 19.

⁷⁸ PÓCZY 1957, 73-74., Abb. 48. T. 112. Taf. XVIII. No 1.

⁷⁹ KREKOVIC 1998, 39-40., Taf. 33. No 4.

⁸⁰ OTTOMÁNYI 1991, 17. t. 17., 17/a.

⁸¹ BÓNIS 1991, 135., Abb. 5,7 és Abb. 11,18.

⁸² LÁNYI 1981b, Abb. 16,118. sír.

⁸³ KUZMANOV 1998, 86., Abb. 9.

⁸⁴ SÁGI 1981, 54., Abb. 36. No 11. I és II. Constantinus érmeivel.

⁸⁵ PAULOVICS 1941, 129., Taf. XXI. Nr 18.; KOVÁCS 1992, Katalog Nr 90., 91., 96., 182., 183., 184.; BÓNIS 1980, Fig. 67. No 15-16.

Az V. tábla 3. darabjához nehéz analógiát citálni és így az edényformát meghatározni. Két lehetőség kínálkozik: kétfülű korsó vagy fületlen palack. A közel függőleges, tagolatlan magas perem arra utal, hogy az edény füleit a perem alatt, a korsó nyakán illesztették. Ez a megoldás gyakori a késő római mázas és mázatlan korsók esetében.⁸⁶ A mázas változatra jó példák vannak Intercisából⁸⁷ a Krefeld-Gellep-i (Gelduba) temetőből,⁸⁸ akárcsak Bulgáriából.⁸⁹ Ha fül nélküli edényről van szó, akkor helyesebb nem korsó, hanem palack típusról beszélni. Formailag közel áll hozzá a tokodi késő római temetőből származó mázatlan, hengeres nyakú, egyenes peremű, fül nélküli szürke palacktípus. Ebben az esetben elképzelhető, hogy ennek a szürke edényformának a mázazott változatáról van szó.⁹⁰ Előképeknek a jól ismert azonos korú, gömbtestű, hengeres nyakú üvegpalackok tekinthetők.⁹¹ Pontos formameghatározást a kis töredék alapján nehéz adni, ugyanis egyenes peremmel több, nem csak mázas korsó- és palackforma is létezett ebben a korszakban.⁹²

Az V. t. 4. darabon látható gallérpárnát úgy alakították ki, hogy az edény belső oldalát is öblösre korongolták, megtartva az azonos falvastagságot. A gallérpárna gyakran nem a nyak legszűkebb részén jelenik meg, hanem közvetlenül a perem alatt, a nyakrész felső részén, mint ebben az esetben is. Kiváló analógiája az aquincumi Bécsi úti temetőből ismert, a 4. század közepére keltezve.⁹³ Jó analógiája a somogyzili temetőben található, a Kr. u. 360-as évekre keltezve,⁹⁴ valamint Intercisában,⁹⁵ Arrabonában⁹⁶ és Carlinoban.⁹⁷ Nádorfi ezt a típust ugyancsak a 4. század közepére keltezi.⁹⁸ Elnagyoltabb formában megvan néhány tokodi edényen,⁹⁹ valamint Leányfalun.¹⁰⁰ A típus késői változatát jelentheti a gazdagréti temető 34. sírjának edénye.¹⁰¹ Az analógiák alapján az edénytöredék egy elnyújtott csepp alakú testhez tartozott. Noha az itt bemutatott töredéken fülindítás nyoma nem látszik, nyilvánvaló, hogy füles korsóformáról van szó.

⁸⁶ BÓNIS 1991, Abb. 8., 13., Abb. 25. 1, Abb. 27., 1-3., Abb. 28.; KOVÁCS 1992, Katalog No 42. és 194.; ROTH-RUBI 1990, Abb. 6., Ch. 350.; Abb. 12., R 28.

⁸⁷ PÓCZY 1957, 73., Abb. 47. T. 108-109a, Taf. XIX. No 3,5. Constans éremmel és esetleg 73., Abb. 47. T. 109. a 4-5. század fordulójára keltezve; BÓNIS 1991, Abb. 27. No 1-3.

⁸⁸ LIESEN 1998, 732., Abb. 3,3.

⁸⁹ KUZMANOV 1998, 87-88., Abb. 12-13.

⁹⁰ LÁNYI 1981b, Abb. 2. 15. sír, Abb. 12. 93. sír, Abb. 13. 96. sír, Abb. 14. 97. sír, Abb. 15. 101. sír és Abb. 21, Keramikflaschentypen 1-2.; LÁNYI 1972, Abb. 44., No 3-4.

⁹¹ BARKÓCZI 1988, 123.

⁹² GOSE 1950, No 176-177., Nr 271., No 389.; SÉNÉCHAL 1975, 96-98., fig. 100-113., Type 9.

⁹³ TOPÁL 2003, 19., 143., Pl. 17., 39/4., 257., Pl. 131., 39/4.

⁹⁴ BURGER 1979, 38., Abb. 46., Taf. 13. No 11., Taf. 32. No 4.

⁹⁵ PÓCZY 1957, 74., Abb. 48. T. 112a., Taf. XVIII. No 5.

⁹⁶ SZÓNYI 1979, 7. és 38., 5. és 18. ábrák.

⁹⁷ BERTACCHI 1976, 183-185., Fig. 1.

⁹⁸ NÁDORFI 1992, 46., Taf. I.

⁹⁹ LÁNYI 1981b, Abb. 3.19. sír, Abb. 5.27. sír.; BÓNIS 1991, Abb. 5,8.

¹⁰⁰ OTTOMÁNYI 1991, 16. t. 8., 9., 10.

¹⁰¹ ZSIDI 1987, 54., 67., 7. kép 34/2.

Az V. tábla 5. darabja egy korsó nyaktöredéke két körbefutó árkolással, alatta egy ferdén rovátkolt bordával. A borda alatt a nyaktöredék szélesedik. Erre a ferdén rovátkolt nyakbordára pontos párhuzam egy carlinoi korsó.¹⁰² Hasonló rovátkolt nyakborda van a tokodi temető egyik korsóján.¹⁰³

Az V. tábla 6. darabja vélhetőleg a késő római mázas korsótípusok jól ismert, kétfülű, hengeres testű korsójának válltöredéke.¹⁰⁴ Ez a korsótípus üvegedény előképek alapján készült.¹⁰⁵ Az ilyen hengeres testű korsók válltöréspontjának díszítése általános szokás. Az itt bemutatott töredéken díszítésként árkolást alkalmaztak.¹⁰⁶

Edényfűl töredékek

Az V. tábla 7-12. fűltöredékek legvalószínűbben korsókhoz tartoztak, noha kis fazekakat is elláthattak füllel. A 7, 11 és 12-es darabokon a máz alatt engobozás látható.

A 8. darab egy korsó fűltöredék felső része. A rajta kialakított nyúlvány a korsóforma előképéül szolgáló fémedényeken is megvan. Az ujj megtámasztására szolgál a fűl megfogásakor. Több analóg darab van, általában az V. tábla második darabjához hasonló, bordázott peremtípusú vagy a hasonló, az V. tábla 4-es típusú korsókon.¹⁰⁷

A 11-es számú darab egy úgynevezett csavart fűl töredéke, noha ebben az esetben helyesebb lenne sodrott fűlről beszélni, hiszen itt szemmel láthatólag négy agyagszálból sodorták össze az edényfület. Az edényfülek csavart-sodrott kiképzése az antik görög kerámiától az újkorig előfordul, a késő római korban különösen gyakran. Ezt a technológiai megoldást röviden Bónis foglalta össze, és az analógiák alapján a kétfülű korsókhoz rendeli.¹⁰⁸

Az 12. darabon három benyomott kördíszítés van. Ez a megoldás felveti annak a lehetőségét, hogy nem korsó, hanem egy fazékforma, egy úgynevezett „*kígyós edény*” fűltöredéke lenne. Ebben az esetben a körminták a kígyó pikkelyeit jeleznék. Az ilyen edényeknél két-három, agyagból formált kígyó kúszik fel az edénytestről az edény fülén az edény pereméig. Sok kígyós edény mázas. A tokodi anyagban található egy ilyen fűltöredék, amelynek kapcsán Bónis részletesen tárgyalja az ilyen edényeket és edényfüleket.¹⁰⁹ Az itt bemutatott töredékről nem dönthető el biztosan, hogy valóban kígyós edény fűltöredékéről van-e szó vagy csupán egy kördíszes fűltöredékéről.

¹⁰² BERTACCHI 1976, 183-185., Fig. 2.

¹⁰³ LÁNYI 1981b, Abb. 16. 118. sír.

¹⁰⁴ KOVÁCS 1992, Katalog No 189., 190., 191., 192.; BÓNIS 1980, Fig. 67. No 12.; BÓNIS 1991, Abb. 26. No 4-6.; Megtalálható a Krefeld-Gellep-i (Gelduba) temetőben is: LIESEN 1998, 732., Abb. 3,4.

¹⁰⁵ PÓCZY 1957, 73.; BARKÓCZI 1988, Taf. CVIII. 501., 503., 504., Taf. CIX. 505., 509., 510.

¹⁰⁶ OTTOMÁNYI 1991, 18. t. 21, 21. t. 33.; PÓCZY 1957, 73, Abb. 47, 111-111a-111b., Taf. XIX. No 1-3.; NÁDORFI 1992, Taf. II. 2a.

¹⁰⁷ PÓCZY 1957, Abb. 48. 112a.; NÁDORFI 1992, Taf. I. 2a, 2b, 2d.; LÁNYI 1981b, Abb. 9,72. sír.; OTTOMÁNYI 1991, 18. t. 21.

¹⁰⁸ BÓNIS 1991, 137-139., Abb. 8,11.; LÁNYI 1981a, Abb. 5,3-6. darabok.

¹⁰⁹ BÓNIS 1991, 141., Abb. 12,7.

5. Edényalj töredékek

A VI. táblán a leletmentés mázas kerámiaanyagában levő edényalj töredékek szerepelnek. Esetükben a típusmeghatározás nehéz, legfeljebb azt lehet megállapítani, hogy fazék-, korsó- vagy valamilyen tálasedény formáról van-e szó. Például a harmadik darab formai sajátosságai alapján esetleg egy behúzott peremű tányér aljtöredéke lehet (vö. III. t. 3-5.). Erre utal az is, hogy az edény belül mázazott. Ugyanez érvényes a bekarcolt körrel díszített 11-es számú darabra is. A mély tálak, tányérok aljának koncentrikus körös díszítése gyakori.¹¹⁰ Az első darab esetleg egy nagyméretű tál töredéke. Az edényaljak megvastagítása, mint a 2, 4, 6-os darabok esetében is, jellegzetes késői, 3. század végi, 4. századi jellegzetesség, poharak, kis fazekak, csuprok és főleg korsók esetében.¹¹¹ A 9-es számú aljtöredék az V. tábla 6-os válltöredékhez hasonlóan egy egyenes falú, hengeres testű, kétfülű korsó aljtöredéke lehet.¹¹² A bemutatott aljtöredékek közül a 2, 3, 4, 6, 9-es számún igazolható engobozás a máz alatt.

A fent bemutatott mázas kerámiaanyag jól beleillik az eddig publikált mázas telepkerámia spektrumba. A kevés darabszámuk ellenére is változatos formavilágot bemutató edények funkciója főként asztali kerámia. Ez a tálakról, csészékről és a behúzott peremű tányérokra nyilvánvaló, akárcsak a korsókról. A nagyméretű tál és a fazekak pedig nem étkező, hanem főző és tároló edények voltak.

A fentiekben túl néhány észrevételt érdemes hangsúlyozni.

Szürke házikerámia mázazása

A mázas technika elterjedésével a 4. században nemcsak új és más, nemesebb anyagból készült edényeket utánzó formák jelentek meg – mint a hengeres testű korsók, csészék, amphora alakú korsók stb. –, hanem bemázazásra kerültek a szürke házikerámiában már eleve meglévő formák, mint a behúzott peremű tányérok, fazekak is. Ez azt jelenti, hogy a mázas kerámia formaeredet szempontjából két fő csoportra osztható: 1. – Újonnan megjelent vagy nemesebb anyagból készült előképekre visszavezethető formákra. 2. – Bemázazott, helyben már eleve meglévő házikerámia formákra.

A pannóniai, késő római mázas kerámiával foglalkozó szerzők közül többen megállapították, hogy sok esetben a mázas kerámiacsoporton belül szürke házikerámiáról van szó, ezt mázazták le. A tokodi kerámiaanyag esetében ez annyira igaz, hogy Lányi a szürke házi kerámiát feldolgozva a szürke és a mázas kerámiát együtt kezelte: „vizsgálatomba belevettem az ugyanabból az anyagból készült mázas kerámiákat is...” és „majdnem csak szürke kerámiából és annak mázas változataiból áll”.¹¹³ Ugyancsak a tokodi anyag kapcsán írta Bónis az egyfülű kancsókról: „helyi készítmények a 'tokodi szürke' anyagú töredékek, amelyek

¹¹⁰ BÓNIS 1991, Abb. 5,1 és Abb. 11,19.

¹¹¹ V. t. 6-hoz: LÁNYI 1981b, Abb. 3,19. sír, Abb. 9,72. sír.; V. t. 2. és 4-hez: LÁNYI 1981b, Abb. 6,32. sír, Abb. 10,77. sír.

¹¹² PÓCZY 1957, 73., Abb. 47., 111-111a-111b.

¹¹³ LÁNYI 1981, 73.

*ezúttal mázzal bevonva készültek.*¹¹⁴ Ottományi megfigyelése szerint sok edényformát csak Leányfalun gyártottak mázas kivitelben, máshol díszíterlen szürke vagy simított felülettel készültek. Itt a behúzott peremű tányértípusnak körülbelül a fele mázazva készült.¹¹⁵ Ugyanezt állapította meg a Budakalász-Luppa csárdai őrtorony anyagával kapcsolatban is.¹¹⁶ Ez érvényes az itt bemutatott, Brigetioból származó három darab behúzott peremű tányérra (III. t. 3-5) és a fazekakra (IV. t.), amelyek jellegzetes szürke formák, azonban ebben az esetben mázazva készültek, lényegében mázazott szürke házikerámiaként.

Máz alatti festés (engobozás)

A rajzokon bemutatott 42 darab Brigetioból származó töredék nagyobb részén (22 darabon = 52,38%) áttetsző festés (engobozás) látható a máz alatt. Az edénytest máz alatti festését csak ritkán említik a szerzők. Bónis egy tokodi példát hoz: a máz alatt festett rácsmintájú rombuszmotívum van az edény peremén.¹¹⁷ Ottományi hoz egy pilisszántói példát, ahol a vízszintesen kihajló peremű tányér esetében az edénytest belül mázas, a perem mintásan festett.¹¹⁸ A bigetiói darabok esetében meglepő a festett darabok nagy száma, főleg ha hozzávesszük, hogy még ennél is több engobozott darab lehet, ugyanis a teljesen mázzal fedett töredékeken ez szabad szemmel nem ismerhető fel.

A néprajzi kerámiával foglalkozó művek a máz alatti engobozást-aláfestést bevett gyakorlatként kezelik.¹¹⁹ Az engobozás célja a máz színének, árnyalatának befolyásolása, a szín élénkebbé tétele és pórustömítés. Az áttetsző engobozás általában bordó–vöröses-barna (vö. katalógus színskálával) földfestékkel történik. Különösen a csészek esetében látszik jól, hogy a perem alatt véget ér a mázazás, ugyanakkor az engobozás alig, mintegy 0,5–1 cm-re terjed túl a mázhatáron, vagyis nem fedi az egész edényt, ezzel utalva arra, hogy az aláfestés célja a mázszín alakítása, illetve az edény mázazás előtti porozításának csökkentése.

Mázszín alakulása

A késő római mázas kerámiák esetében a mázszín két fő színre különül el: zöldre és sárgára, sárgásbarnára. Ez a két fő szín számtalan színárnyalatban jelenhet meg. A mázas kerámiával foglalkozó szerzők általában megkülönböztetik ezt a két domináns színt, és kronológiai következtetéseket próbálnak levonni belőlük oly módon, hogy a sárgás mázszín inkább korábbi, 4. századi, míg a zöld mázszín inkább későbbi, 5. századi.

¹¹⁴ BÓNIS 1991, 135.

¹¹⁵ OTTOMÁNYI 1991, 15.

¹¹⁶ OTTOMÁNYI 2004, 266.

¹¹⁷ BÓNIS 1991, 129., Abb. 1,1.

¹¹⁸ OTTOMÁNYI 1991, 17., 63. jegyzet.

¹¹⁹ CSUPOR 1998, 22-25., 55-57.

A mázszín és a kronológia kérdését röviden Ottományi foglalta össze¹²⁰ és arra a következtetésre jutott, hogy a máz színe alapján nem lehet elkülöníteni a 4. és 5. századi anyagot, noha a fenti tendencia valóban érvényes.¹²¹

A két fő szín elkülönülésére egy gyártástechnológiai különbség adhat magyarázatot. Ez az oxidációs és a redukciós égetés, vagyis a színes és a szürke kerámia előállításának technikája.¹²² Az oxidációs égetés sárga, míg a redukciós zöld színt eredményez.

Már Bónis felfigyelt a feltűnően sok szürke házikerámiát tartalmazó tokodi kerámiaanyag mázas kerámiáinak feldolgozásakor egy jellemzően szürkésre égetett anyagú, sárgászöld mázú csoportra, amelyet „*tokodi gyártmány*nek” nevezett.¹²³ Ottományi a leányfalui anyag kapcsán állapította meg, hogy a műhely legjellemzőbb színe (több mint fele a mázasoknak) a zöld máz, szürke és szürkésvörös anyagú edényeken.¹²⁴ Ugyanez a jelenség figyelhető meg az itt közölt brigetioi anyag esetében is. A rajzokon szereplő 42 darab töredék túlnyomó részének a mázszíne sárgás, ugyanakkor ezeknek a daraboknak az agyagszíne jellemzően világosra égetett, míg egy kisebb rész, mintegy 10 darab töredék mázszíne zöld vagy sárgászöld, az anyagszíne pedig szürke, azaz redukciós égetésű.

Ha igaz az oxidációs és a redukciós égetés általi színkülönbség okozása, akkor elvethető a két szín közvetlen kronológiai megkülönböztetése. Azonban tendenciáját tekintve a fenti kronológiai vázlat igaz lehet, ugyanis azt feltételezi, hogy a mázas technika késő római kori elterjedésekor jellemzően főleg nemesebb anyagból készült előképek után gyártott színes kerámiákat mázaztak, azokat oxidációs égetéssel színesre égetve, amelyek mázszíne sárgás színt eredményezett, majd a mázazás technikájának általánossá válásával a hagyományos, szürke házikerámiát is mázazták, továbbra is a szokásos redukciós égetéssel előállítva, ami ezáltal zöldes mázszínt eredményezett.¹²⁵

Fontos megemlíteni azt a néprajzi kerámiáknál bevett gyakorlatot, hogy az edényt kétszer égették ki: egyszer kiégették magát az edényt máz nélkül, majd a kihűlt edényt bemázazták és másodszori égetéssel ráégették a mázat. Kérdéses, hogy a késő római mázas kerámiák készítésekor alkalmazták-e ezt a technológiai megoldást, és ha igen, milyen hatással volt ez a mázszín alakulására.

¹²⁰ OTTOMÁNYI 1991, 20-21.

¹²¹ OTTOMÁNYI 1991, 20-21.

¹²² A szürke kerámia készítőstechnológiájával részletesen foglalkozott Duma: DUMA 1961; DUMA – GALGÓCZI 1962; DUMA 1962b; DUMA 1963; DUMA 1980; DUMA 1981.

¹²³ BÓNIS 1991, 88.

¹²⁴ OTTOMÁNYI 1991, 14.

¹²⁵ Erre jó példa Ottományi Budakalász-Luppa csárdai őrtorony anyagán tett megfigyelése, ahol kapcsolatot állapított meg a máz színe és az edényformák között: a korsók mind sárgásbarnák, a tálasedények egy csoportja sárgás, más csoportja zöld mázú, a bögréken és fazekakon csak zöld máz található. OTTOMÁNYI 2004, 268.

Datálás

Az itt bemutatott töredékek keltezése csak analógiák alapján lehetséges, ugyanis a leletkörülmények és a leletösszefüggések a közvetlen keltezést nem teszik lehetővé.

A csészék (I. t. 1-5.) a fent leírt analógiák alapján a díszítetlen peremű csoporthoz tartoznak, amely jellemzően a 4. század harmadik negyedére keltezhető.¹²⁶

A mintasorokkal díszített tál keltezése a zengővárkonyi példák alapján a 4. század harmadik negyedére tehető,¹²⁷ noha a leányfalui darabok alapján későbbi időpont is megengedhető.¹²⁸

A behúzott peremű tányérok (III. t. 3-5.) utolsó, mázatlan fázisáról Petznek azt írja, hogy a 4. század közepéig van meg, onnét a besimított kerámiában él tovább.¹²⁹ A mázazott, behúzott peremű tányérokra Ottományi azt állapította meg, hogy a 4. század közepétől az 5. század első feléig általános a késő római telepeken.¹³⁰

A nagyméretű tál (III. t. 2.) analógiái ugyancsak Ottományi megfigyelése szerint a 4. század közepétől az 5. század elejéig keltezhetők, ugyancsak azzal a megkötéssel, hogy a csoporton belül a díszítetlen pereműek a korábbiak.¹³¹

A fazekak (IV. t. 1-5.) általános késő római fazékformák, esetünkben a keltezés lehetőségét éppen mázazottságuk jelenti, a mázas technika alkalmazásának idejére, feltehetőleg annak első szakaszára.

A korsók (V. t. 1-6.) közül a jellegzetes, tagolt peremű típust (V. t. 2.) Ottományi a 4. század közepétől az 5. század első felére helyezi.¹³² A gallérpárnás nyakú darab (V. t. 4.) a 4. század közepére tehető.¹³³ Az ugyancsak jellegzetes, hengeres testű korsókat (V. t. 6. és VI. t. 9.) Nádorfi temetkezésből származó darabok alapján a 360-as évekre keltezi.¹³⁴ Kronológiai táblázata alapján a mázas korsók a 340-380-as évekre összpontosulnak,¹³⁵ aminek a brigetioi darabok formái sem mondanak ellent.

---

¹²⁶ NÁDORFI 1992, Taf. II. 5a-5b.; OTTOMÁNYI 1991, 16.

¹²⁷ DOMBAY 1957, 194., 209.

¹²⁸ OTTOMÁNYI 1991, 17.

¹²⁹ PETZNEK 1997, 258.

¹³⁰ OTTOMÁNYI 1991, 15.

¹³¹ OTTOMÁNYI 1991, 17.

¹³² OTTOMÁNYI 1991, 18.

¹³³ TOPÁL 2003, 19.; NÁDORFI 1992, 46., Taf. I.

¹³⁴ NÁDORFI 1992, 49., Taf. II. 2a.

¹³⁵ NÁDORFI 1992, 46., Taf. I.

	0	100	200	300	400	500
Csészek						
Behúzott peremű tányérok						
Tál mintasorokkal						
Nagyméretű tál						
Fazekak						
Tagolt peremű korsók						
Gallérpárnás korsók						
Hengerestestű korsók						
Korsók (általában)						

A fentiek alapján elmondható, hogy az itt ismertetett mázas kerámiaanyagok az analógiák alapján meghatározható kronológiai súlypontja a 4. század harmadik negyedére esik.

Az, hogy Póczy a tábor köré, részben az egykori canabae területére épült úgynevezett Cellás-temető mázas edényeit a 4. század közepére helyezte, megerősíti ezt az adatot.¹³⁶

Kérdés, hogy ez az időszak egyben a brigetioi kerámiagyártás utolsó jelentős fázisát jelenti-e, valamint ez a dátum hogyan illeszthető be a tábor történetébe? Ezekre a kérdésekre a késő római fazekastelepek és kemencék feltárásáig csak vázlatos válasz adható. Egy esetleges késő római fazekastelep feltárása még várat magára, azonban egy jelentős kerámiagyártási hagyományokkal rendelkező fontos településről joggal feltételezhető, hogy ott ebben az időszakban is számottevő fazekasipar volt.¹³⁷ Az itt bemutatott anyag erősen különbözik az eddig közölt késő római őrtornyok anyagától,¹³⁸ formakincsét és a gondos mázazást tekintve a nagy kerámiagyártási hagyományokkal rendelkező központok – mint Gorsium, Aquincum, Intercisa – anyagára emlékeztet.

A tábor történetét Barkóczy foglalta össze.¹³⁹ Megállapítása szerint a 4. században a lakosság a táborba költözött,¹⁴⁰ és ekkor jöttek létre, részben a canabae területére települve, a tábortól D-re eső részen már a 3. század végétől datálható temetkezések,¹⁴¹ az úgynevezett Mercator-temető¹⁴² és a tábor DK-i része körül az úgynevezett Cellás-temető.¹⁴³ A táborban három fő építési periódust és pusztulási szintet különített el.¹⁴⁴ A harmadik pusztulási szintet a Valentinianus halála utáni időszakra teszi,¹⁴⁵ ami a 4. század utolsó negyedét jelenti. Ez jól kiegészíti a mázas kerámia által kapott kronológiai adatot (vö. táblázattal).

¹³⁶ PÓCZY 1957, 77.

¹³⁷ OTTOMÁNYI 1991, 22.

¹³⁸ OTTOMÁNYI 1991; OTTOMÁNYI 1997; OTTOMÁNYI 2004.

¹³⁹ BARKÓCZI 1951, 13-17.

¹⁴⁰ BARKÓCZI 1951, 9.

¹⁴¹ BARKÓCZI 1968, 91.

¹⁴² BARKÓCZI 1951, 9. és 1. kép.; BARKÓCZI 1949, 69.

¹⁴³ BARKÓCZI 1951, 9.

¹⁴⁴ BARKÓCZI 1951, 16-17.

¹⁴⁵ BARKÓCZI 1951, 17.; BARKÓCZI 1949, 72.

A tábor utolsó pusztulását követően a táborban egy jellemzően melléklet nélküli, népvándorlás kori (5-6. sz.) temető alakult ki, annak éppen a leletmentés által is érintett Ny-i részén.¹⁴⁶ Valószínűleg ugyanennek a temetőnek került elő néhány melléklet nélküli sírja az említett leletmentés alkalmával 1998-ban.

Fontos még megemlíteni, hogy a leletmentés érintette a canabae területét is, a tábor DNy-i része alatti területen, az olajfinomító tartályparkjának területén, azonban az innét származó bőséges kerámiaanyag egyáltalán nem tartalmaz késő római mázas kerámiát, sőt határozott 2-3. századi jelleget mutat. Ez alátámasztja Barkóczy megfigyelését, aki szerint a katonavárosban az élet a 3. sz. végén, a 4. sz. elején megszűnt, de a táborban folytatódott, míg a canabae területén temetők alakultak ki.¹⁴⁷

---

¹⁴⁶ BARKÓCZI 1951, 9-10. és 17., 1. kép.; BARKÓCZI 1949, 69., 72.; BARKÓCZI 1968, 91. Brigetio népvándorlás kori történetére: KISS 1981.

¹⁴⁷ BARKÓCZI 1951, 21-22.